

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора юридичних наук,
професора Сафончик Оксани Іванівни
на дисертацію Мошинської Яни Степанівни
«Позбавлення батьківських прав за сімейним
законодавством України»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 - Право**

Актуальність теми дослідження. Слід констатувати, що дисертація Мошинської Яни Степанівни присвячена актуальній та недостатньо дослідженій в вітчизняній науці цивільного та сімейного права - питанням позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України.

Перш за все слід зазначити, що сім'я, як багатогранний осередок нашого суспільства, є одним з найдавніших соціальних досягнень людства і відіграє виняткову роль у житті суспільства та його стабілізації. Через свої багатогранні внутрішні та зовнішні зв'язки та соціальні функції, сім'я чутливо реагує на всі соціальні, економічні, правові зміни, що відбуваються в її сфері впливає таким чином на суспільство. Саме в сім'ї в суб'єктів сімейних правовідносин формуються певні права та обов'язків (зокрема, подружжя, батьки, діти тощо). І саме на батьків відповідно до чинного законодавства України покладаються обов'язки майнового та немайнового характеру щодо своїх дітей, які, нажаль, не завжди виконуються належним чином. Сімейне право відіграє ключову роль у забезпеченні добробуту за захисту прав та охоронюваних законом інтересів дітей, адже такий захист є однією із важливіших завдань будь-якої держави. У зв'язку з чим, з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів дітей і може поставати питання про позбавлення батьківських прав, що по суті є крайньою мірою відповідальності батьків.

Суттєва зміна соціально-економічних умов обумовила необхідність трансформації концепції цивільного права України, стрімке оновлення

законодавства, що регулює майнові та особисті немайнові сімейні правовідносини, природно, зумовлюють необхідність оновлення поглядів щодо проблемних питань позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України. Більш того, в умовах реалізації євроінтеграційних прагнень України одним із важливих завдань, що покладаються на вітчизняну юридичну спільноту, є розробка та закріплення на законодавчому рівні науково обґрунтованих положень, спрямованих на регулювання питань щодо позбавлення батьківських прав.

Проблеми позбавлення батьківських прав в сучасних умовах та різні аспекти покращення життєдіяльності суб'єктів сімейних правовідносин, знайшли достатньо широке відображення у світовій суспільній думці, сучасній науковій літературі тощо. При цьому вони розглядалися як представниками філософії, соціології, політології, психології, так і представниками юридичної науки, зокрема, проблеми позбавлення батьківських прав розглядалися в межах конституційного, кримінального, цивільного права тощо. Враховуючи наявність великої кількості зарубіжних та вітчизняних досліджень можна вважати, що питання позбавлення батьківських прав є однією із найбільш суперечливих та складних проблем.

Додаткової актуальності темі дисертаційного дослідження додає як сучасний стан судової практики, так і виклики сьогодення (зокрема, наявність воєнного стану, інтеграційні процеси, рекодифікація цивільного законодавства України тощо).

Все це дозволяє зробити висновок, що питання позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України, є актуальними і з теоретичної, і з практичної точок зору, чим пояснюється доцільність обрання відповідної теми для дисертаційного дослідження.

Наукова новизна дослідження даного питання пояснюється тим фактом, що у юридичній літературі правова природа досліджуваних питань вивчена недостатньо повно, адже у цивілістичній літературі питання саме

позбавлення батьківських прав в сучасних умовах, практично не розглядалися, адже зазначена проблема на теоретичному рівні не була предметом всебічного наукового дослідження ні в радянський період, ні на сучасному етапі, хоча окремі аспекти цих питань все ж таки були предметом наукової розвідки. Дисертація Мошинської Я.С. певною мірою компенсує цю прогалину.

Дисертантка здійснила якісний науковий аналіз теми, що дало їй можливість досягти вагомих науково-теоретичних та практичних результатів, які мають ознаки наукової новизни.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані в:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем позбавлення батьківських прав. Певні результати дослідження можуть стати підґрунтям для подальшого вдосконалення концепції захисту прав та інтересів дитини в сучасних умовах, у тому числі шляхом позбавлення батьківських прав. При цьому, сформульовані в дослідженні висновки розширюють теоретичні уявлення про нормативно-правове регулювання позбавлення батьківських прав, визначення підстав, порядку та правових наслідків позбавлення батьківських прав, а також визначення особливостей поновлення батьківських прав у сучасних умовах;

правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного цивільного та сімейного законодавства у сфері позбавлення батьківських прав. При цьому результати проведеного дослідження можуть бути використані при розробці законів і підзаконних актів у даній сфері, можуть бути враховані і використані практичні положення щодо вдосконалення відносин у сфері позбавлення батьківських прав;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування актів чинного цивільного та сімейного законодавства України

у сфері позбавлення батьківських прав (Акт впровадження Івано-Франківського апеляційного суду від 20.04.2026 р.);

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Захист цивільних прав», «Сучасні проблеми цивільного права», «Сімейне право», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, навчально-методичних посібників, практикумів, тематики кваліфікаційних робіт із зазначених дисциплін.

Ступінь обґрунтованості положень і висновків дослідження.

Переважна більшість висновків та наукових положень дисертаційного дослідження Мошинської Я.С. є достатньо обґрунтованими та достовірними, оскільки обумовлені використанням сучасної методології пізнання, застосуванням сукупності загальнонаукових та спеціальних методів пізнання (загальнонауковий діалектичний, логіко-семантичний, порівняльно-правовий, догматико-юридичний, системно-структурний тощо), врахуванням новітніх здобутків вчених-правознавців, залученням норм чинного законодавства України тощо.

Позитивно характеризує представлену дисертацію, насамперед, багатогранна дослідницька база, в якій використані найавторитетніші теоретичні джерела в галузі цивільного та сімейного права. Також, авторка провела глибокий аналіз спеціальної літератури, присвяченої проблематиці роботи, що дало можливість сформулювати та обґрунтувати власну точку зору в тій чи іншій науковій дискусії, що ведеться навколо досліджуваних проблем. Основні положення дисертаційного дослідження опрацьовані із залученням певного масиву спеціальної літератури. Так, теоретичну основу дисертації склали наукові дослідження склали праці науковців: . Александрова Ю.В., Антонюк О.І., Бичкова С.С., Борисова В.І., Булеца С.Б., Буряченко А.М., Ватрас В.А., Волкова Н.В, Глиняна К.М., Гопанчук В.С., Гринько С.Д., Гузь Л.Є., Давидова І.В., Дзера О.В., Дякович М.М., Єфремова І.О., Жилінкова І.В, Калаур І.В., Комісаренко В.Д., Калітенко О.М., Красицька Л.В.,

Кудерміна О.І., Курило Т.В., Лапчевська О.Ф., Логвінова М.В., Маршук Ю.С., Масюк В.В., Менджул М.В., Мінченко Р.М., Німашук М.Д., Оніщук О.М., Печений О.П., Резвова О.В., Розгон О.В., Ромовська З.В., Салюк П.І., Сафончик О.І., Сердечна І.Л., Сліпченко С.О., Стопченко К.О., Спасибо-Фатєєва І.В., Токарчук Л.М., Томляк Т., Чернега В.М., Чеберяк П.А., Шевченко Я.М., Шеховцова В.В., Шимон С.І., Є.О. Харитонов та інших. Ґрунтовні розробки згаданих учених уможливили всебічне розкриття правової природи інститутів позбавлення та поновлення батьківських прав і дозволили успішно розв'язати поставлене наукове завдання.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці українських і зарубіжних учених із загальнотеоретичної юриспруденції, філософії, цивільного права, інших галузей системи права України.

Нормативну основу дослідження становлять: Конституція України, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), Сімейний кодекс (далі – СК України), Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) та інші нормативно-правові акти України і деяких країн ЄС.

Емпіричну базу дослідження становлять рішення судів, розміщені в Єдиному реєстрі судових рішень по справах щодо позбавлення батьківських прав, ухвали та постанови Верховного Суду та рішення Європейського суду по правам людини.

Слід відзначити високу наукову культуру авторки, обґрунтованість та вивіреність його теоретичних конструкцій, що й дозволило дисертантці чітко сформулювати мету і завдання дослідження. Дисертантка підтвердила здатність до ведення наукової полеміки, обґрунтування своєї позиції, критичного аналізу теоретичних та нормативно-правових джерел.

Дисертаційне дослідження відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права «Проблеми реалізації і захисту цивільних прав та інтересів з погляду антропологічного підходу в цифрову еру» на 2021-2025 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного

університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людину центристському вимірі в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 0122U000266) та плану науково-дослідної роботи кафедри приватного права «Проблеми захисту прав приватної особи в умовах війни та відбудови країни» на 2026-2030 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Соціально-політична стабільність у період воєнних та поствоєнних трансформацій: правові, економічні, гуманітарні, інноваційно-технічні можливості в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 0126U000107).

Дисертаційний матеріал викладається послідовно, логічно, юридично грамотно, що засвідчує її високий науковий потенціал. Робота позбавлена обтяжливих граматичних конструкцій, сприймається легко та цілісно.

Логічною видається **структура дисертації**: три розділи за змістом і назвами достатньо повно розкривають тему роботи. У роботі досліджуються три основні блоки питань. Перший блок присвячений постановці проблеми, дослідженню стану вивчення проблеми, визначенню методологічного підґрунтя ключових понять дослідження, розгляду динаміки розвитку законодавства з досліджуваних питань, аналізу наукових праць правознавців, які спеціально або по опосередковано стосуються досліджуваних питань. Саме тому цілком логічно підрозділи називаються огляд літератури за темою дисертаційного дослідження та становлення та розвиток законодавства щодо позбавлення батьківських прав в Україні.

Другий блок питань пов'язаний із висвітленням питань щодо правового регулювання позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України. Так, в зазначеному розділі розглядаються питання щодо поняття та правової природи позбавлення батьківських прав, підстави, порядок та правової наслідки позбавлення батьківських прав, а також особливості позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України в умовах війни та відбудови країни.

Третій блок питань присвячений питанням поновлення батьківських прав за сімейним законодавством України. Так, в зазначеному розділі розглядаються питання щодо поняття, порядку та правових наслідків поновлення батьківських прав, а також практика ЄСПЛ у сфері позбавлення батьківських прав.

В цілому коло окреслених та вивчених у дисертаційному дослідженні проблем, мета та завдання дослідження, теоретична та емпірична база роботи, використання прийнятих в юридичній науці методів дослідження дозволяє зробити висновок про те, що дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, що містить як цілу низку глибоких теоретичних узагальнень, так і сформульованих пропозицій щодо удосконалення національного законодавства в сфері позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України.

Заслуговує на увагу висновок авторки про характерні риси позбавлення батьківських прав: 1) є крайнім заходом правового впливу; 2) підстави позбавлення батьківських прав чітко встановлені законом; 3) має місце лише при свідомому ухиленні від своїх батьківських обов'язків; 4) строковість, адже законом передбачена можливість поновлення батьківських прав; 5) обмеження в часі позбавлення батьківських прав (адже це можливо лише до досягнення дитиною 18 років); 6) рішення про позбавлення батьківських прав приймається виключно судом; 7) наявність спеціального суб'єкта – саме батьків, які можуть бути позбавлені батьківських прав; 8) певна «еластичність», адже після поновлення батьківських прав, до батьків (або одного з батьків, хто був позбавлених батьківських прав) переходить весь комплекс прав щодо дитини, встановлений законом; 9) його закріплення на законодавчому рівні є необхідним та обумовлено наявністю як суб'єктивних, так і об'єктивних причин (зокрема, соціально-економічними, морально-етичними тощо); 10) породжує певні правові наслідки як для дитини, так і для батьків (або одного з них) (стор. 12-13).

Обґрунтованим є висновок авторки про те, що з метою запобігання порушенню найкращих інтересів дитини батьками, що в подальшому може призвести до позбавлення батьківських прав, запропоновано на державному та місцевому рівнях прийняти комплексні цільові програми забезпечення прав дитини із врахуванням правових, організаційних, економічних, ідеологічних, освітніх аспектів тощо, а також вжити відповідних заходів щодо формування належного рівня правової свідомості, правового виховання, підвищення рівня правової культури в зазначеній сфері (стор. 14).

Цікавим є висновок авторки про те, що при позбавленні батьківських прав наявність прямої фізичної чи матеріальної загрози життю і здоров'ю дитини не є основною та обов'язковою ознакою для застосування санкції; констатація судом факту глибокої емоційної покинутості та свідомого ігнорування духовних потреб дитини може розглядатися як факультативна підстава для позбавлення батьківських прав лише в сукупності з іншими підставами, встановленими законом (стор. 13).

Заслуговує на увагу висновок автора про те, що у науковій літературі сформувалося багато підходів щодо позбавлення батьківських прав (як санкції, наслідку, способу захисту). Враховуючи, що це комплексне правове явище, яке є як способом захисту прав та охоронюваних законом інтересів дитини, так і мірою відповідальності батьків, зроблено висновок, що батьків можна притягнути до відповідальності у вигляді позбавлення батьківських прав лише при наявності класичних умов настання цивільно-правової відповідальності: 1) шкоди; 2) протиправності; 3) вини; 4) причинно-наслідкового зв'язку. При цьому під шкодою слід розуміти певні несприятливі наслідки для дитини, які вже настали або можуть настати в майбутньому (адже іноді зовнішні прояви правопорушення можуть виявитися значно пізніше). Нами доведено, що цей інститут також є ефективним інструментом припинення триваючої емоційної травми дитини. (стор. 179).

Варто зробити наголос, що вперше на науковому рівні проводиться комплексний аналіз питань позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України.

Загалом можна стверджувати, що визначена мета та основні завдання, якими є формування комплексної наукової уяви та характеристика законодавства щодо позбавлення батьківських прав, вирішення основних теоретичних та практичних проблем, що виникають у зв'язку з позбавленням батьківських прав, а також вдосконалення чинного цивільного та сімейного законодавства в цій сфері; розробка наукових понять і теоретичних конструкцій, що підлягають застосуванню при правовій регламентації досліджуваних питань; обґрунтовування і розробка конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України дослідження - досягнута, а дослідницькі завдання - розв'язані.

В цілому позитивно оцінюючи виконане дисертаційне дослідження, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і наукову новизну, слід звернути увагу на окремі положення, що мають дискусійний характер. У загальному вигляді їх можна сформулювати наступним чином:

1) На стор. 51 дисертаційного дослідження авторка правильно робить висновок про те, що емоційне відчуження та систематичне ігнорування потреб дитини є грубим порушенням фундаментального особистого немайнового права дитини на належне сімейне виховання. У зв'язку з чим потребує уточнення позиція авторки під час публічного захисту щодо особливостей доведення в судовому порядку факту емоційної травмованості дитини під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав.

2) Досліджуючи підрозділ 2.1. «Поняття та правова природа позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України» авторка аналізує таку правову категорію, як «батьківська відповідальність», проте не вказує її особливості та співвідношення з батьківськими правами. У

зв'язку з чим зазначене питання підлягає уточненню під час публічного захисту.

3) В сучасних юридичних дослідженнях виправданим вбачається підхід, щодо якого завдяки розкриттю функціональних аспектів окремих правових явищ надається їх характеристика. У зв'язку з цим, хотілося б почути думку авторки щодо функціональних аспектів позбавлення батьківських прав.

4) У дисертаційному дослідженні авторкою неодноразово слушно звертається увага на те, що в нашій країні триває процес рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, а також на наявні проекти ЦК України (зокрема, законопроект 15150). Разом з тим, робота лише виграла б, якщо авторка провела співвідношення чинних норм СК України щодо позбавлення батьківських прав з відповідними положеннями проекту ЦК України.

Втім, зауваження мають здебільшого дискусійний характер, суттєво не впливають на якість роботи і не знижують загальної позитивної оцінки.

Висновок щодо рецензованого дослідження. Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України. Для її тексту характерний формально-логічний спосіб викладення матеріалу, робота є логічно завершеною і характеризується єдністю форми і змісту та свідчить про особистий внесок дослідника в юридичну цивілістичну науку. Дисертація Я.С. Мошинської є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке містить нові теоретичні положення й висновки, результати необхідних наукових узагальнень предмета, що досліджується, практичні рекомендації, які в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для науки цивільного та сімейного права України. Тема і зміст дисертації загалом відповідають спеціальності 081 – Право.

Дисертація на тему «Позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України», подана на здобуття ступеня доктора філософії, відповідає вимогам, встановленим Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її авторка – Мошинська Яна Степанівна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – Право за спеціальністю 081 – Право.

Рецензент
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Оксана САФОНЧИК